

Аннотация

Полонка И. А. Теоретико-онтологические аспекты правосознания и его влияние на правовое поведение. – Статья.

В статье поднимается актуальный вопрос соотношения правового поведения и правосознания, анализируется их характеристика в теоретико-онтологическом разрезе. Изучается генезис мыслей украинских ученых относительно проблемы структуры правосознания. Выведен состав правового поведения как одного из структурных элементов правосознания. Исследованы факторы, которые выражают содержание правосознания и влияют на формирование правового поведения, они в свою очередь разделены на объективные и субъективные.

Ключевые слова: правовое поведение, правосознание, поведение, сознание, структура правосознания.

Summary

Polonka I. A. Theoretical and ontological aspects of justice and its impact on legal behavior. – Article.

The article deals with the relationship between the actual legal behavior and legal consciousness, analyzed their characteristics in theoretical and ontological terms. The genesis of thought of Ukrainian scientists as to structure of legal consciousness are studied. Legal behavior, as one of the structural elements of legal consciousness are showed. The factors that express the content of legal consciousness and influence to the formation of legal behavior are researched. The factors are divided into objective and subjective.

Key words: legal behavior, legal consciousness, behavior, consciousness, structure of legal consciousness.

УДК 342.1

К. В. Шкарупа

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ

Постановка проблеми. Перебуваючи на порозі реформування правоохоронної системи Україна повинна сфокусувати свою увагу на недоліках та проблемах, що заважають роботі пенітенціарної системи, оскільки вона посідає першу сходинку на шляху до «оздоровлення» засуджених у процесі ресоціалізації. Вивчення досвіду інших країн на ниві кримінально-виконавчого права допоможе деталізувати розбіжності, одночасно охопивши позитивні та негативні аспекти функціонування закладів такого типу.

Заклики до гуманної організації тюремних установ у зв'язку з ідеями про законність і справедливість у каральній політиці містилися ще в роботі «Нагорода за справедливість і гуманність» Вольтера, де він писав: «Не слід, щоб в'язниця була схожа на палац. Не слід також, щоб вона була схожа на бійню <...> Тюремне ув'язнення є покаранням уже саме по собі; воно, отже, має бути відповідним з величиною злочину <...> Як би мало не тривало тюремне ув'язнення, воно є мукою. Коли ж до нього засуджують довічно, то це нестерпна мука». Саме тому було зроблено чимало спроб, щоб зайти найоптимальніший варіант існування в'язниць, які завдали б найменшу шкоду засудженим та сприяли виправленню [1].

Мета статті – показати через призму історичного розвитку пенітенціарної системи переваги та недоліки функціонування в'язниць у США. Розкрити сутність становлення цієї системи, відслідкувати головні проблемні питання розвитку в'язниць та встановити оптимальну модель їх існування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пенітенціарна система забезпечує виконання покарань як пов'язаних, так і непов'язаних із позбавленням волі, а також утримання підслідних із моменту взяття під варту до суду [2]. Пенітенціарна система покликана забезпечити не тільки виконання судових вироків, але й профілактики рецидиву злочинів. У Мінімальних стандартних правилах поводження з ув'язненими зазначено, що метою та виправданням вироку щодо позбавлення волі є захист суспільства та запобігання загрозливим для суспільства злочинам [3].

Попередити виникнення цим злочинам можливо лише тоді, коли раніше засуджені особи під час виходу з місць позбавлення волі можуть стати на шлях виправлення. Ізоляція від суспільства повинна стимулювати гармонійний розвиток особистості й у закладах закритого типу, що згодом може відобразитися на психічному та соціальному житті особи. Із цієї причини в'язнична система не повинна завдавати ув'язненим додаткових страждань [4].

Прийнято вважати, що сучасна тюремна система зародилася в Сполучених Штатах Америки наприкінці XVIII ст., хоча в'язниці як такі, у тому числі й поодинокі, з'явилися ще раніше, наприклад у кінці XVI ст. в Голландії у вигляді так званих каторжних в'язниць. Буржуазія Америки, долаючи консерватизм, зробила пенітенціарну систему більш «гнучкою».

Першою в історії сучасних буржуазних в'язниць вважають створену в 1786 році в'язниця у Філадельфії. Ця в'язниця була визнана законодавчими зборами штату Пенсільванія як місце позбавлення волі злочинців і перейшла в юрисдикцію місцевих судів. Звідси й відбулася перша тюремна система, що отримала назву філадельфійської або пенсільванської системи.

Пенсільванська система – це система одиночного ув'язнення, для якої характерні суворі ізоляція кожного засудженого, абсолютне мовчання та виконання арештантами невеликих робіт в камерах. Там же, у Філадельфії, у 1829 році була побудована в'язниця, нового, модернізованого типу.

Вони відрізняються своєрідним зовнішнім і внутрішнім пристроєм. Наприклад, в'язниця «Вишневий пагорб» мала мережу камерних блоків, які розходилися від одного загального центру, як спиці в колесі. До кожного блоку примикав дворик для прогулянок, розбитий на маленькі ізольовані ділянки, що відповідають кількості одиночних камер. Знову прибулому засудженому під час входу до в'язниці зав'язували очі й вели його у свою камеру таким чином, щоб він не розібрався в плануванні будівлі в'язниці та не побачив нікого з інших ув'язнених. Персонал в'язниці також повинен був дотримувати абсолютної тиші й не вступати в розмови з ув'язненими. Були й інші заходи для забезпечення суворої ізоляції

Оборнська тюремна системи – система принципів побудови відбування позбавлення волі в умовах тюремного ув'язнення. Система отримала назву оборнської за найменуванням першої в'язниці, у якій вона була введена в 1820 році в місті Оубурн поблизу Нью-Йорка. Характеристика закладів такого типу зводилася до того, що ув'язнені проживали в роздільних камерах-келіях тільки на ніч; вдень працювали всі разом, але з дотриманням суворого мовчання. Оборнська в'язниця згодом стала прототипом загального виду тюрем, а філадельфійська – одиночного

типу камер. Різні принципи утримання ув'язнених у зазначених системах обумовлені різним розумінням того, що виступає засобом виправлення засудженого й за допомогою яких умов утримання може бути досягнута мета виправлення злочинця.

Початковий розпорядок життя в пенсильванській та оборнській системах ув'язнення був такий: камери відкривалися на світанку; ув'язнені негайно виходили з них і ставали в певному порядку, арештанти, дотримуючись суворого мовчання й порядку, ішли в майстерні. У певну годину вони в тому ж порядку йшли в їдальню для сніданку, обіду й негайно поверталися до роботи. Після закінчення роботи вони вечеряли й у порядку своїх номерів поверталися в келії, де їх і замикали.

Роботи були різноманітні, дисципліна – вкрай сувора. Головні вимоги – неухильне старання і повне мовчання. Як за сніданком або обідом, так і під час робіт арештанти не мали права розмовляти або обмінятися із сусідом півсловом або жестом. Усякий проступок карався тут же на місці наглядачем, засіб розправи був примітивним – биття батогами. Влада наглядача була величезною та безконтрольною: він тільки відзначав у книзі, кому й скільки тілесних стягнень було застосовано протягом дня. Саме жорстоке поводження з арештованими зумовило те, що ці системи не отримали схвальних відгуків.

З європейських держав наприкінці XIX – початку XX ст. тільки Франція прихильно віднеслася до системи США. Головними недоліками вважали постійне мовчання, адже це вбивало здатність людини мислити. Згодом заборона була поширена лише на постійні розмови, а потім було введено класифікацію засуджених і розподіл їх за категоріями та групами з метою ізоляції утримання та перешкодження передачі кримінального досвіду в місцях позбавлення волі [5].

Як пенсильванська, так і оборнська система тюремного ув'язнення за своєю каральною сутністю й призначенням відповідали концепціям класичної школи кримінального права, згідно з якою покарання, яке призначається відповідно до скоєного злочину, переслідує мету відплати за скоєне. У зв'язку із цим виконання покарання у вигляді тюремного ув'язнення передбачає залякування засудженого та інших осіб, а особа, яка відбуває покарання, повинно спокутувати свою провину. Тому й були поширені жорстокі умови ув'язнення, активна релігійна обробка як вирішальні чинники виправлення.

У другій половині XIX ст. в кримінальному праві з'являється нова теоретична школа – соціологічна. Реформатори фактично вкладали у власну концепцію ідею перетворення, зміни самої тюремної системи та ідею виправлення злочинців, які в них містяться. Під ресоціалізацією розуміють прогресивну систему обліку та оцінки поведінки ув'язненого, що спонукає його до виправлення. Соціологічна школа покарань бере свій початок від експерименту англійського капітана Меконочі. Вироблена Меконочі «програма ресоціалізації» включала скасування вироку із певним терміном залежно від виконаної роботи; систему оцінок-марок, якими оцінювалася виконана робота, працьовитість і поведінка засудженого; відшкодування усіх витрат за рахунок ув'язнених, кожен із яких повинен вносити свою лепту (усі витрати на його існування додавалися до його загального «боргу» у вигляді оцінок-марок); розбивка укладених на маленькі групи (6–7 чоловік)

і введення системи кругової поруки (уся група відповідає за поведінку та працю кожного її члена й навпаки); пом'якшення умов утримання в останній період перебування ув'язненого у в'язниці шляхом переведення на напіввільний режим. Проекти інновації не знайшли підтримки серед чиновників.

В'язниця нового типу повинна була змінити відношення ув'язнених до відбування покарання, мотивувати їх бажання та волю до зміни власного життя. Концепція в'язниці нового типу (реформаторії) мала власні ознаки:

- невизначеність строків тримання у в'язниці ув'язнених. Це положення пізніше було закріплено законом штату, згідно з яким суд не визначав термін ув'язнення, але якщо з метою виправлення було необхідним винесення вироку, то суд виносив нове визначення (давав санкцію). Залежно від поведінки та результатів виправлення укладеного адміністрація реформаторію вирішує питання про термін перебування в ньому. Також американські судді виносять вироки, у яких конкретно вказується в'язниця, у яку поміщається засуджений;

- поділ перебування в цьому закладі, який здійснювався шляхом укладення на класифікаційні групи залежно від виправлення та переведення з однієї групи в іншу. Зазвичай усіх засуджених розбивають на три класи. Особи, які досягнули третього класу, можуть бути умовно-достроково звільнені. Окремим типом вважають осіб, які містяться в одиночному ув'язненні без залучення до робіт;

- система стимулів і пільг, що спонукає засуджених до виправлення. Ці стимули диференціюються згідно з тим, до якого класу-розряду належить той чи інший засуджений. Різні особи мають відмінні умови для проживання, одяг, їжу. В основу класифікаційної системи було покладено марочну систему (засуджений повинен заробити на місяць 9 марок: 3 – за поведінку, 3 – за роботу й 3 – за навчання);

- введення різних занять із засудженими: шкільних, ремісничо-професійних, гімнастичних і військових [6].

Як бачимо, і ця система не увінчалася успіхом, оскільки ідеї були занадто новими та від них «віяло» демократією, а ліберальний підхід щодо засуджених суперечив консервативним методам.

Продовженням прогресивної системи Мекончі стала концепція, заснована Вальтером Кронфортом в Ірландії, що полягала в ступеневості. Зміст цієї концепції полягав в тому, що відбування покарання у в'язниці розбивається на чотири щабля. Першу сходинку становить ув'язнення в одиночній камері, перебування в якій визначається диференційовано, залежно від того, до якого класу належить ув'язнений.

Другий ступінь – коли після відбуття призначеного терміну одиночного ув'язнення засуджені переводяться в загальну камеру, у якій вони діляться на п'ять класів і переходять із нижчого класу у вищий за кількістю отриманих марок.

Третю сходинку складають уже самостійні перехідні тюрми, у які переводяться ув'язнені вищого класу. Перебування в цих в'язницях пов'язано з елементами довіри й частковою свободою з метою привчання до повної свободи. Тут ув'язнені працюють, і в цьому відношенні їх становище схоже на становище вільнонай-

маних робітників, оскільки своє утримання вони повинні виправдовувати самі. Кінцевим пунктом є умовне звільнення.

Цікавий досвід Великобританії у сфері ювенальної юстиції, яка була введена під назвою «борстальська» (від назви міста, де була заснована, Борсталь) для осіб від 16 до 21 року. Поміщення в борстальську в'язницю означає, що правопорушник у розпорядженні тюремної адміністрації на чотири роки, у межах яких він повинен реально відбутися не менше 9 місяців і не більше трьох років [7, с. 67]. Проте цей вид в'язниць не здобув визнання, не виправдавши сподівання та щорічні економічні затрати.

Аналізуючи досвід використання різних підходів до ресоціалізації засуджених у різні часи, можна констатувати, що реформи в пенітенціарній системі проходили плавно без радикальних змін. Нові в'язниці розпочинали функціонування одночасно з існуванням закладів «старого зразка».

Зазначені в'язничні системи отримали назву «класичних», хоча ці системи й стали функціонувати в інших країнах, але кожна з них отримала певні зміни, пов'язані з ментальністю того чи іншого народу, особливістю правової системи та іншими детермінантами.

Проте сьогодні покарання у вигляді позбавлення волі здійснюється в США у виправних установах, у систему яких входять федеральні в'язниці, в'язниці штатів і місцеві (окружні та муніципальні) тюрми. Сучасна пенітенціарна система США зберегла вплив пенсільвано-оборнської системи: у в'язницях застосовуються жорсткі заходи підтримки порядку, але є також деякі елементи прогресивної системи відбування покарання. Останнім часом пенітенціарна система США зіткнулася з істотним збільшенням чисельності засуджених у виправних установах.

Федеральна пенітенціарна система США складається з установ чотирьох видів: тюрми з мінімальним ступенем безпеки; тюрми із середнім ступенем безпеки; тюрми з посиленою ступенем безпеки; тюрми з максимальним ступенем безпеки.

Тюрмами мінімальної безпеки є установи відкритого типу. Вони не мають озброєної охорони. У цих в'язницях діє полегшений режим, а засудженим надається можливість трудитися за межами установи. Ці в'язниці найчастіше є таборами або фермами, які спеціалізуються на будівництві доріг, виконанні сільськогосподарських та інших суспільно корисних роботах. В'язниці середньої безпеки мають озброєну охорону, але в них немає високих стін. Вони належать до установ закритого типу. Засуджені в цих в'язницях можуть виводитися для робіт за межі в'язниці. В'язниці з максимальним ступенем безпеки є виправними установами в класичному розумінні: вони обнесені високими стінами, мають сторожові вишки, посилену охорону, жорсткий режим утримання, виходити за межі тюрем забороняється. У подібних закладах містяться найбільш небезпечні злочинці.

Місцеві в'язниці призначені для утримання найменш небезпечних злочинців, засуджених за порушення громадського порядку й дрібні крадіжки.

Пенітенціарна система США має низку проблем сьогодні, зокрема занадто велика кількість засуджених. Так, штат Каліфорнія найбільше скоротив число ув'язнених (більш ніж на 15 тисяч осіб), проте це не знизило гостроту кризи, у

якій знаходиться його пенітенціарна система. В'язниці виявилися настільки перенаселені, що Верховний Суд США виніс вердикт про необхідність скорочення числа ув'язнених. Показово, що згідно з рішенням суду Каліфорнія не може утримувати у в'язницях понад 110 тисяч осіб (при тому, що на момент вердикту у в'язницях утримувалося 160 тисяч), це становить, однак, 137,5 відсотків від числа ув'язнених, на яких ці в'язниці розраховані [8].

Загальновідомий виключно суворий характер правоохоронної системи штату: потрапити за ґрати в Каліфорнії можна навіть за найдрібніші провини. Зокрема, у Каліфорнії існує норма, згідно з якою громадянин може бути засуджений до довічного ув'язнення у разі вироку за трьома звинуваченнями в особливо небезпечних злочинах.

Відсутня в штаті і ефективна система реабілітації громадян, які відбули покарання. Відомо, що 47 відсотків ув'язнених, які вийшли в Каліфорнії на свободу, знову опиняються за ґратами протягом року [9].

Ще однією надзвичайно гострою правозахисною проблемою в США залишається наявність у в'язницях значної кількості психічно хворих громадян. Сьогодні американські в'язниці є фактично найбільшими «психіатричними лікарнями» в США. У цьому переконують дані, згідно з якими щодня в трьох найбільших тюремних системах Америки, Нью-Йорка, Лос-Анджелеса та графства Кук (включає в себе Чикаго) психіатричне лікування щодня отримують 11 тисяч ув'язнених, тоді як три найбільші профільні клініки мають тільки 4 тисячі на місьць. У цілому ж у в'язницях США психічно хворих громадян більше в десять разів, ніж у відповідних клініках [10].

Іншою проблемою є поширення в США практики боргових в'язниць. Зараз виявляється, що борговими тюрмами керують приватні компанії, при цьому громадяни найчастіше потрапляють у ці в'язниці тоді, коли не можуть заплатити різні штрафи цим же компаніям. Для цих фірм бізнес виходить безпрограшним: влада наймає їх збирати штрафи, у свою чергу громадянам, які не можуть заплатити ці штрафи, загрожує ув'язнення в тюрмах тих же компаній, за що знову-таки платять платники податків.

Такі в'язниці стають усе більш затребуваними в Америці: за останні роки біржові котирування найбільш великих із них стійко зростають. Однак це не заважає правозахисникам і журналістам критикувати роботу цих в'язниць. У лютому 2014 року на авторитетному сайті «Політика» була опублікована стаття про Американську виправну корпорацію, що є однією з найбільших американських приватних тюремних компаній. Згідно з інформацією видання з початку роботи цієї компанії в 2000 році її діяльність супроводжується постійними скаргами, у тому числі на жорстокі бійки серед ув'язнених, надмірне застосування насильства наглядачами, відмова ув'язненим у задоволенні їхніх базових потреб, включаючи медичну допомогу. Відомий як мінімум один бунт ув'язнених через такі умови, а також випадки смертей ув'язнених, які не отримали медичної допомоги. Так, в одному випадку смерть наступила після того, як в'язниця відмовилася заплатити 35 доларів за лікування хворого ув'язненого. Бунти та насильство відзначені в тюрмах корпорації відразу в декількох американських штатах. Американ-

ські державні в'язниці, звичайно, не позбавлені проблем, проте щодо приватних в'язниць ситуація викликає особливу увагу [11].

Висновки. Історія виникнення та функціонування пенітенціарної системи в США має багато білих плям та недоліків існування, проте сучасний стан існування в'язниць демонструє, що шляхом спроб та помилок можна досягнути бажаного результату. Симбіоз кращих рис пенсільванської та оборнської систем довів, що ресоціалізація засудженого повинна розпочинатися зі стін закладу, у якому він знаходиться, дотримання міжнародних стандартів у функціонуванні такого закладу сприятиме виправленню ув'язнених. Досвід США показує, що пенітенціарна система має багато проблем у забезпеченні діяльності закладів такого типу. Тому виконання низки вимог, зокрема вимог Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, сприяння організації діяльності кримінально-виконавчої інспекції на засадах пробації, забезпечення відкритості діяльності кримінально-виконавчої служби для демократичного цивільного контролю, розвиток матеріально-технічної бази установ виконання покарань та слідчих ізоляторів у рамках міжнародних проектів, адаптація вітчизняного законодавства до стандартів міжнародних документів є запорукою вдосконалення тюремної системи та необхідною умовою функціонування пенітенціарної системи будь-якої країни.

Література

1. Вольтер. Избранные произведения по уголовному праву и процессу / Вольтер ; пер. с франц. Н.А. Лапшина ; под ред. А.А. Герцензона – М. : Госюриздат, 1956. – 339 с.
2. Гидденс Э. Устроение общества. Очерк теории структуризации / Э. Гидденс ; пер. с англ. И.И. Тюрина – М. : Прогресс, 2003. – 528 с.
3. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями ООН від 30 серпня 1955 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_212.
4. Кристи Н. Борьба с преступностью как индустрия / Н. Кристи ; пер. с англ. А.В. Петрова, В.В. Проколова. – М. : Прогресс, 1999. – 204 с.
5. Барнс Г.Е. Новые горизонты в криминологии / Г.Е. Барнс, Н.К. Титерс. – Нью Дели, 1966. – 1102 с.
6. Становлення зарубіжних пенітенціарних систем [Електронний ресурс]. – Режим доступу : textbooks.net.ua/content/category/23/77/29.
7. Астеміров З.А. Виправні заклади в зарубіжних країнах / З.А. Астеміров. – Рязань : Видавництво Рязанської вищої школи МВС РСР, 1972. – 95 с.
8. Dimon L. 80,000 Americans Suffer From a Cruel and Unusual Practice Most Countries Abolished / L. Dimon. – 2014. – March. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mic.com/articles/85075/80-000-americans-suffer-from-a-cruel-and-unusual-practice-most-countries-abolished>.
9. Fields G. The New Asylums: Jails Swell With Mentally Ill / G. Fields, E.E. Phillips // The Wall Street Journal. – 2013. – September 25. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wsj.com/articles/SB10001424127887323455104579012664245550546>.
10. Mencimer S. There Are 10 Times More Mentally Ill People Behind Bars Than in State Hospitals / S. Mencimer. – April 8. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://publicsource.org/shared-sources/there-are-10-times-more-mentally-ill-people-behind-bars-than-state-hospitals>.
11. Zimmerman A. Extreme Heat Tests Prisons / A. Zimmerman // The Wall Street Journal. – October 17. – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304441404579123381202026834>.

Анотація

Шкарупа К. В. Історія розвитку та проблеми становлення пенітенціарної служби. – Стаття.

У статті описано історичний розвиток пенітенціарної системи через призму детермінантів умов, що сприяли удосконаленню системи в'язниць. На прикладі США проаналізовано основні проблеми, які виникають під час функціонування пенітенціарної системи.

Ключові слова: пенітенціарна ситема, пенсильванська, оборнська система, борстальська в'язниця, реформаторії.

Аннотация

Шкарупа К. В. История развития и проблемы становления пенитенциарной службы. – Статья.

В статье описано историческое развитие пенитенциарной системы через призму детерминантов условий, способствовавших совершенствованию системы тюрем. На примере США проанализированы основные проблемы, возникающие при функционировании пенитенциарной системы.

Ключевые слова: пенитенциарная ситема, пенсильванская, оборнская система, борстальская тюрьма, реформатории.

Summary

Shkarupa K. V. History and problems of formation of the prison service. – Article.

The article describes the historical development of the penitentiary system in the light of the determinants of conditions that contributed to the improvement of the system of prisons. For example, US analyzes the main problems that arise in the operation of the prison system.

Key words: penitentiary system, pennsylvania, obornska system, borstalskoy prison, reformers.

УДК 340.12:124.5

М. В. Серебро

ЦІННОСТІ В ЮРИДИЧНІЙ АКСІОЛОГІЇ

Постановка проблеми. Сучасна епоха, названа постмодерном, характеризується посиленням значення аксіологічного фактору не тільки у сфері філософського пізнання світу, але й наукового також. Найяскравіше така тенденція прослідковується в симбіотичному поєднанні філософії права та загальнотеоретичної юриспруденції, що виводить нас на якісно новий рівень сутнісного осягнення права та держави. Продуктом такої взаємодії є народження відносно нових напрямів досліджень, одним із яких постає юридична аксіологія, яка, будучи насамперед частиною науки про цінності, займається виявленням ціннісного змісту явищ юридичної природи. Проблемним тут виявляється, по-перше, уже класичне для аксіології питання визначення категорії «цінність», а по-друге, окреслення самих меж юридичної аксіології, тобто виявлення саме суто юридичних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аксіологічна проблематика юридичного профілю знайшла своє відображення в працях М.М. Алексєєва, О.О. Бандури, К.В. Горобця, В.М. Жукова, Ю.П. Лободи, Л.С. Мамута, М.М. Марченко, О.С. Мельничук, Н. Неновскі, В.С. Нерсисянца, Ю.М. Оборотова, П.М. Рабіновича, А.О. Фальковського та інших. Більшість дослідників звертала свою увагу насамперед на проблеми ціннісного виміру права, звужуючи при цьому межі юридичної